

Charakter zákonů války

Povaha a rozsah současných úkolů boje za mír a mezinárodní bezpečnost vytyčují řadu závažných praktických, ale i teoretických problémů. V praktické oblasti směřuje úsilí mírotrvorných sil především k tomu, aby pokračovaly a staly se nezvratnými započaté pozitivní změny ve vztazích mezi státy s rozdílným společenským zřízením. V teoretické oblasti pak vystupuje do popředí nezbytnost vědeckého zkoumání řady nesmírně složitých společenských jevů dneška, mezi něž patří problém války a míru, války a armády, ale i zákonů války. To vyplývá z toho, že podstata soudobého imperialismu se nezměnila a možnost vzniku válek mezi kapitalistickými a socialistickými stá-

ty (včetně světové raketové jaderné) nemůžeme proto ani dnes zcela vyloučit.

Zkoumání zákonů války má z tohoto důvodu především velký praktický význam. Zákony jsou základem účelné činnosti člověka. Cílevědomá činnost lidí ve vojenské oblasti je možná proto, že lidé jsou schopni postihovat objektivní tendence vývoje války a vojenství a na této bázi si stavět reálné cíle a dosahovat jich. Bez tohoto by základem jakékoli činnosti v oblasti vojenství byla jen pouhá naděje na nahodilou shodu různých okolností.

V článku chci věnovat pozornost pouze některým teoreticko-metodologickým otázkám, které jsou spjaté s vymezením podstaty a charakteru zákonů války.



Válka je neobyčejně pestrý a složitý společenskopolitický jev a zvláštní stav společnosti, který je podřízen působení nejrozličnějších objektivních zákonů. Ve válce působí nejobecnější zákony materialistické dialektiky, sociální zákony různého stupně obecnosti, některé přírodní a technické zákony a specifické zákony války. Na existenci zvláštních zákonů války nejdříve upozorňovali klasikové marxismu-leninismu a nabádali k jejich důkladnému studiu.

Nejobecnějším teoreticko-metodologickým východiskem zkoumání podstaty a

charakteru zákonů války je dialekticko-materialistická kategorie zákona. Na otázku „co je zákon?“ odpovídá dialektický materialismus známým tvrzením, že „zákon je vztah“ (viz Lenin, V. I.: Spisy, sv. 38, Praha, SNPL 1960, s. 155), určitá objektivní souvislost věcí a jevů. V materiálním světě, který nás obklopuje, existuje však nekonečné množství nejrozličnějších objektivních souvislostí a vztahů (vnitřních a vnějších, nutných a nahodilých, podstatných a nepodstatných atd.), z nichž ne každý má povahu zákona. Zákonem je pouze „objektivně existující, nut-

ný, podstatný a opakující se vztah jevů materiálního a duchovního světa, vyjadřující fungování a vývoj skutečnosti.“ (Andrejev, I. D.: Metodologické osnovy poznání sociálních jevů, Moskva, Vysšaja škola 1977, s. 8.) Základní charakteristika znaků (rysů) zákona je v dílech klasiků marxismu-leninismu. Její další aspekty rozpracovali autoři v řadě marxistických, zejména sovětských prací.

Zákony mají objektivní povahu. Vznikají, působí a zanikají nezávisle na vůli a vědomí lidí. Lidé je nemohou libovolně nastolovat, rušit či obcházet. Mohou však zákony poznávat a přihlížet k nim ve své činnosti nebo změnou podmínek, za kterých působí, ovlivňovat je v náš prospěch. Rozlišujeme proto zákon jako určitý objektivní vztah a vědecký zákon (pojem zákona), který je subjektivním odrazem určitého objektivního vztahu v našem vědomí (tj. uvědoměným a formulovaným vztahem).

Analýza dialektickomaterialistické kategorie zákona tvoří nejobecnější teoreticko-metodologické východisko pro vymezení zákonů války. Na jejím základě můžeme proto zákony války definovat jako **objektivní, podstatné, nutné a relativně stále vztahy mezi různými stránkami a elementy procesu války, které podmiňují jeho vznik, fungování a vývoj**. Tento přístup k vymezení zákonů války je správný, avšak jednostranný. Pouze dialektickomaterialistické pojetí zákona postihuje ty nejobecnější rysy (podstatu) zákonů vůbec, avšak neodráží specifické vlastnosti zákonů války. Nemůžeme se proto omezit jen na uvedený přístup. Zákony války jsou z hlediska svého charakteru zákony společenské (válka je stavem společnosti), a proto mají se zákony společenského života některé **společné** (obecné) rysy, kterými se odlišují od přírodních zákonů. Současně mají zákony války určité **nespolečné** (zvláštní) znaky. Tato specifika zákonů války vyplývá z toho, že válka je **zvláštním stavem společnosti**, která je ve své podstatě pokračováním politiky tříd a států (koalic) prostředky ozbrojeného násilí (ozbrojeného zápasu).

Pro válku jako **zvláštní stav společnosti** jsou charakteristické tyto hlavní rysy:

1. Hlavním prostředkem realizace politiky v době války se stává ozbrojený zápas. Ostatní nevojenské prostředky boje, tj. ekonomické, ideologické, vědeckotechnické, zpravodajské aj., jsou podřízeny ozbrojenému zápasu, doplňují jej, podporují, zabezpečují a napomáhají tak k do-

sažení politických cílů války. Současně průběh a výsledek války v celku (zvláště pak ozbrojený zápas) ovlivňuje možnosti použití neozbrojených prostředků válečné politiky.

2. Ekonomika společnosti přechází na válečnou variantu. Vzrůstá význam vojenského průmyslu. Uskutečňují se strukturální přeměny národního hospodářství z hlediska potřeb vedení války. Prudce se zvyšuje rozsah nevýrobních nákladů a nenávratných ztrát. Snižuje se životní úroveň pracujících. Klesá porodnost, zvyšuje se migrace obyvatelstva atd.

3. Dochází k hlubokým přeměnám v politické nadstavbě společnosti. Prioritní místo mezi nástroji politiky zaujímá armáda. Realizuje se řada strukturálních změn ve státních orgánech, posiluje se centrální řízení. Vytýčují se nové úkoly před prostředky ideologického působení atd.

Co společné (obecné) podle většiny názorů odlišuje zákony společnosti a zákony války od přírodních zákonů?

Základní rozdíl spočívá v tom, že zatímco zákony přírody se projevují ve vzájemném působení slepých, neuvědomělých sil, nezbytným předpokladem a základem pro působení zákonů společenského života je praktická cílevědomá činnost lidí. Proto „... dějiny“ — napsal B. Engels — „nejdou ničím jiným než činností člověka, který sleduje své cíle.“ (Marx, K. — Engels, B.: Spisy, sv. 2, Praha, SNPL 1957, s. 111.) Ve společnosti neexistuje nic, kromě vztahů lidí v procesu různých forem činností a jejich výsledků. Společenské zákony z tohoto hlediska jsou zákony lidské činnosti. Ze společenské činnosti masy lidí (národů, tříd, sociálních skupin atd.), která sleduje určité cíle, se skládá objektivně nutný řetěz událostí, tj. společenská zákonitost. Na základě a následkem praktické činnosti lidí se realizuje historická nutnost, objektivní zákonitost ve všech sférách (materiální a duchovní) společenského života.

Přirozeně i zákony války se prosazují a realizují jen skrze praktickou cílevědomou činnost lidí. Lidové masy, národy, třídy, strany, armády i jednotlivé osobnosti vytvářejí svou činnost ve válce předpoklad, základnu a výsledek, na kterém vznikají a působí (fungují a vyvíjejí se) podstatné, nutné a relativně stále vztahy objektivního charakteru, které nazýváme války. Avšak válka je značně složitý společenský proces, který (v té či oné míře) zasahuje všechny oblasti života společnosti (ekonomickou, politickou, ideologickou, vojenskou a další). Z toho

je zřejmé, že předpokladem působení zákonů války se stávají nejen materiální, ale i duchovní faktory společenského života. Proto charakter objektivních zákonů války budou mít nejen vztahy mezi materiálními činiteli, ale i mezi duchovními silami, které v ní působí, mezi materiálními a duchovními silami jak u obou bojujících stran, tak i uvnitř každé z nich.

Bez ohledu na to, že jsou společenské zákony a zákony války bezprostředně spjaty s praktickou činností lidí, mají objektivní povahu. Lidé je nemohou změnit či odstranit, ale naopak musí s nimi ve své činnosti počítat. Tak vzniká zdánlivý paradox: proces společenského života se skládá z činnosti masy lidí, jež má uvědomělý charakter, avšak celkový chod, obecná linie vývoje společenského života, vznik těch či oněch událostí je na vědomí a vůli lidí nezávislý. Řešení tohoto domnělého rozporu je zcela evidentní, vezmeme-li v úvahu, že cílevědomá činnost lidí je vlastně determinována určitými objektivními podmínkami, které konečnou určují směr a charakter jejich myšlení, záměrů a jednání.

Objektivní charakter zákonů války vyplývá z existence určitých objektivních podmínek, v jejichž rámci proces války vzniká a realizuje se (probíhá). Jde o podmínky ekonomické, politické, vědeckotechnické, morálně politické, geografické, časové aj., které působí jak na straně vlastní, tak na straně protivníka. Na bázi těchto objektivních podmínek a praktické cílevědomé činnosti lidí vzniká a existuje určité zřetězení (logika) podstatných, nutných a relativně stálých vztahů — zákonů války, které určují její vznik, fungování a vývoj a jsou nezávislé na vůli a přání lidí obou střetávajících se stran.

Dalším společným znakem, kterým se odlišují zákony společnosti a zákony války od přírodních zákonů, je jejich poměrně omezená doba trvání, působení jen v průběhu určitého historického období.

Zákony války z tohoto hlediska nejsou věčné a neměnné, nýbrž historicky omezené. V souvislosti se změnami konkrétně historických podmínek přestávají působit jedny zákony a nahrazují je jiné, nebo mění svůj obsah. To nutně vede ke změnám ve vztazích mezi zákony, resp. ve struktuře zákonů války. Avšak válka je společenskohistorický jev, a proto spolu s odstraněním podmínek, které ji ve společnosti produkují (vyvolávají), zanikne i válka i zákony jejího vzniku, fungování a vývoje.

V neposlední řadě se společenské zákony a zákony války odlišují od přírodních zákonů tím, jaký poměr k nim lidé

(třídí, strany atd.) zaujímají. Zákony přírody uznává téměř každý vzdělaný člověk bez ohledu na svou příslušnost ke společenské třídě, neboť se nedotýkají zpravidla jeho zájmů.

Zcela opačně je tomu u společenských zákonů a zákonů války, neboť jsou velmi úzce spjaty s protikladnými třídními zájmy. Proto se jejich poznání a využívání stává předmětem ostrého ideologického boje.

Zákony války mají se společnými zákony vedle společných rysů i řadu nespoledných znaků. Tyto zvláštnosti (odlišnosti), jak již jsem řekl, vyplývají z toho, že válka je zvláštním stavem společnosti, který je ve své podstatě pokračováním politiky tříd a států (koalic) prostředky ozbrojeného zápasu. **Zákon války proto vyjadřuje charakter zvláštního antagonistického společenského procesu permanentního soutěžení v ničení sil protivníka a v uchování vlastních sil, procesu neustálých prudkých kvantitativních a kvalitativních přeměn, který sleduje dosažení diametrálně protikladných vojenskopolitických cílů oběma válčícími stranami.** Zvláštní síly, cíle a prostředky, které jej tvoří, determinují právě zvláštnosti zákonů války.

Jedna ze základních specifik zákonů války spočívá v **mimořádné rozpornosti mechanismu jejich působení.** To vyplývá z toho, že válka je dvoustranný typický konflikt antagonistického společenského procesu, v němž každá z válčících stran se snaží s použitím ozbrojeného zápasu a dalších forem boje dezorganizovat činnost protivníka a vytvořit si podmínky pro jeho zničení a dosažení cílů války.

V průběhu války probíhá prověrka různých společenských a státních institucí. Každá z bojujících stran usiluje o upevnění vlastních a zničení institucí protivníka. Každá válka způsobuje značné oběti, ničí výrobní síly, zbídačuje obyvatelstvo a narušuje činnost všech oblastí společenského života. V tomto smyslu je spojena jako žádný jiný společenský proces s destrukčními vlivy, které záporně ovlivňují dějinný proces. I přes to však určité války realizací revolučních, osvobozenecských cílů přinášejí lidstvu prospěch, neboť vedou k odstranění reakčních institucí a režimů, k prosazení společenského pokroku.

„V dějinách nejednou docházelo k válkám,“ — napsal V. I. Lenin — „které přes všechny hrůzy, zvěrstva, pohromy a útrapy, nevyhnutelně provádějící každou válku, byly pokrokové, tj. přispívaly k vývoji lidstva, protože pomáhaly rozbíjet zvláště škodlivé a reakční instituce ... a

nejbarbarštější despotie ...“ (Lenin, V. I.: Spisy, sv. 21, Praha, SNPL 1957, s. 301.)

Další zvláštnost zákonů války vyplývá z **nesmírné pohyblivosti a proměnlivosti procesu války vcelku a jeho jednotlivých komponentů**. Jde o to, že prostředky, formy a metody, jimiž se realizuje politika ve válce, jsou přímo i zprostředkovaně determinovány řadou přírodních a společenských faktorů. Tyto faktory nejsou samy neměnné, strnulé, ale naopak se neustále mění, vyvíjejí. Jednak vlastním samopohybem a jednak pod vlivem změn v samotné válce, která má relativní samostatnost, vlastní logiku vývoje. A tak proces války je permanentně ovlivňován obrovským počtem „vnějších“ faktorů a okolností, které jakmile „vstoupí“ do války a stanou se jejím obsahem, zanechávají na ní svůj „otisk“. Současně proces války má vysokou „vnitřní“ dynamiku, podmíněnou prioritně pohyblivostí a proměnlivostí vojenských struktur.

Při zkoumání povahy zákonů války musíme mít na zřeteli, že v libovolném jevu války působí nikoli jeden izolovaný zákon, ale celý souhrn zákonitých souvislostí a vztahů, které se mezi sebou ovlivňují. Působení jedné zákonitosti může dominovat, stává se patrným a naopak působení jiných zákonů může být pod vlivem různých okolností zeslabováno. M. Marx napsal, že „... zákon se uplatňuje spíše jako tendence, tj. jako zákon, jehož absolutní uplatnění je bržděno, zpomalováno, zeslabováno okolnostmi, které působí protiněmu.“ (Marx, K.: Kapitál. Díl třetí, kniha třetí, Praha, SNPL 1955, s. 251.) Z toho je zřejmé, že nemůžeme pochopit a objasnit vznik, průběh a výsledek války vcelku, jejich jednotlivých operací a bojů z hlediska jediného, dokonce významného zákona. Vždy je nezbytné akceptovat působení **celého systému objektivních zákonů**, které determinují vznik a průběh válečných událostí, jejich charakteristické zvláštnosti a konečný výsledek.

Aby se mohl objektivní systém zákonů války stát prostředkem vědeckého zdůvodnění praktické činnosti výstavby ozbrojených sil a přípravy země (koalice) na válku a její vedení, je nutné jej poznat a vyjádřit ve formě vědeckých zákonů. Je tomu tak proto, že v praktické činnosti se neřídíme bezprostředně samotnými objektivními zákony, nýbrž poznatky o nich. Proto V. I. Lenin nikoli náhodou hovořil o nutnosti důkladného promyšlení zákonů války. (Viz Lenin, V. I.: Spisy, sv. 26, Praha, SNPL 1956, s. 170.)

Objektivní systém zákonů války nachází svůj odraz v systému vojenskovědec-

kých poznatků, který se skládá ze tří odvětví:

- marxisticko-leninského učení o válce a armádě;
- vojenské vědy;
- vojenského využití (aplikace) dalších společenských, přírodních a technických věd.

Vědecké zákony tohoto systému nejsou ničím jiným, než našimi poznatky o objektivních souvislostech a vztazích války, subjektivním odrazem jejich objektivních zákonů. Čím hlouběji poznáme objektivní systém zákonů války, tím přesnější a správnější bude systém vojenskovědeckých poznatků o nich. V. I. Lenin zdůrazňoval, že „... pojem zákona je jeden ze stupňů lidského poznání jednoty a souvislosti, vzájemné závislosti a celistvosti světového procesu.“ (Lenin, V. I.: Spisy, sv. 38, Praha, SNPL 1960, s. 153.) To znamená, že i zákony systému vojenskoteoretických poznatků jsou stupínky poznání objektivních vztahů a souvislostí vlastních válek, určitou logickou konstrukcí, která odráží objektivní realitu. Jestliže zákony systému vojenskovědeckých poznatků nejsou vymyšleny a pravdivě odrážejí vztahy války, mají objektivní obsah a současně subjektivní formu, která je vlastní všem našim poznatkům.

Zákony války, které zkoumá systém vojenskoteoretických poznatků, nejsou nějak izolovány, ale naopak vzájemně propojeny a současně spjaty s dalšími prvky tohoto systému, tj. pojmy, principy atd. Každý zákon systému vojenskoteoretických poznatků má relativní samostatnost, současně je však jako stránky jednotného zákonitého procesu války propojen s dalšími zákony a utváří tak celý **systém zákonů vzniku, fungování a vývoje války**.

K odhalení systému zákonů války je nezbytné rozpracovat jejich teoreticky zdůvodněnou klasifikaci. Autoři S. A. Tuškevič, V. I. Morozov, M. I. Galkin, V. F. Zamorskij aj. zařazují mezi základní klasifikační kritéria zákonů války hledisko **obecnosti, charakteru a typu jejich působení**, dále pak hledisko **stupně vyjádření kvantitativního určení jevů války a hloubky proniknutí do jejich podstaty** a ještě další.

Existence objektivní logiky války, resp. systému jejích zákonů neznamena fatalní podmíněnost válečných událostí a bezmocnost člověka před působením jejich zákonů. „Determinismus“ — psal V. I. Lenin — „nejen nepředpokládá fatalismus, nýbrž naopak dává podklad k rozumnému počínání.“ (Lenin, V. I.: Spisy, sv. 1, Praha, Svoboda 1951, s. 437.)

Z toho vyplývá, že lidé jsou schopni

poznat objektivní logiku války a využít jí ve svůj prospěch. Vyplývá to z toho, že zákony války působí za určitých podmínek, které jsou lidé schopni svou praktickou činností změnit (alespoň do určité míry) v potřebném směru a tím ovlivnit působení zákonů. Jestliže např. známe závislosti průběhu a výsledku války na poměru ekonomických sil válčících států (koalic), je v našich silách působit odpovídajícím způsobem na rozvoj ekonomiky a usilovat o upevnění ekonomického potenciálu země (koalice) v souladu s požadavky budoucí války. Přirozeně tam, kde lidé nejsou schopni změnit podmínky působení zákonů, musí se jim ve své činnosti alespoň přizpůsobovat.

V tomto smyslu existence objektivních zákonů války nevede ke snížení významu lidí (politického vedení státu, velitelů, vojáků atd.). Zákony války nepůsobí totiž samy o sobě. Válku vedou lidé, kteří se opírají o její zákony a svou praktickou činností vytvářejí podmínky k dosažení vítězství.

Zákony války (jako i jiné společenské zákony) **se projevují převážně ve formě tendencí**, které určují povahu probíhajících změn. K. Marx napsal, že zákon působí jako „... tendence, jejíž vliv je patrný jen za určitých okolností a v průběhu dlouhých období.“ (Marx, K.: Kapitál. Díl třetí, kniha třetí, Praha, SNPL 1955, s. 256.) Rovněž B. Engels konstatoval, že zákony neplatí jinak než „... přibližně, v celkové tendenci, v průměru ...“ (Marx, K. — Engels, B.: Vybrané dopisy, Praha, Svoboda 1952, s. 432.) V. I. Lenin psal, že zákon ve společenském životě může vystupovat jako zákon celkových tendencí a „... naprosto ne jako ... zákon plat-

ný pro všechny jednotlivé případy.“ (Lenin, V. I.: Spisy, sv. 4, Praha, Svoboda 1952, s. 111.)

Působení zákonů války se skládá ze součtu, resp. výsledku protikladně zaměřené činnosti bojujících stran (států, koalic). Každá z nich si staví cíl narušit plány protivníka, dezorganizovat jeho činnost a dosáhnout vítězství. V těchto specifických podmínkách se objektivní zákony války nemohou projevovat jinak, než ve formě tendence, která určuje zaměření bojových činností.

Vzhledem k tomu, že zákony války determinují zaměření (fungování a vývoj) různých jevů daného procesu, jejich poznání a odhalení vyžaduje zkoumání různých událostí války, jejich srovnání s událostmi jiných válek, vyjevení shodných a rozdílných momentů a v konečném důsledku objasnění celkové tendence probíhajících změn. Dobře známe např. zákon, podle něhož průběh a výsledek války závisí na poměru vojenských sil a možnosti bojujících stran. Jeho existence však neznamená, že strana disponující větší vojenskou silou bude bezpodmínečně vítězit ve všech bojích a operacích určité války. Na průběh válečných akcí má totiž vliv celá řada faktorů, a proto jednotlivé porážky může utrpět i silnější protivník a naopak slabší může dosáhnout jednotlivých vítězství. Nicméně však v konečném výsledku celé války se tento zákon nutně prosadí.

Povaha zákonů války dává dostatek prostoru a možnosti pro subjektivní, uvědomělou činnost lidí. Předpokladem takového činnosti však musí být poznání zákonů války, mechanismu jejich působení a hledání forem a metod jejich využívání.